

فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی - امنیتی
دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام)
سال یازدهم، شماره ۴۳ (پاییز ۱۴۰۱) صص ۱۷۵ - ۱۵۹

راهبردهای مقابله با تهدیدهای قفقاز جنوبی علیه ج.ا.ایران

● فتح ا... کلانتری ●

دانشیار دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۰۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۲۵

چکیده

تحولات و پویای امنیت قفقاز جنوبی، تاثیر مستقیمی بر امنیت ملی ایران دارند. نظر به تنوع و تکرر پویای تهدیدزایی که می‌تواند از جانب قفقاز جنوبی علیه امنیت ملی کشور شکل گیرد، سوال اصلی این است که راهبردها و راهکارهای مقابله با تهدیدهای قفقاز جنوبی علیه ج.ا.ایران کدامند؟

نوع پژوهش کاربردی و روش آن توصیفی - پیمایشی و کمی است. جامعه آماری ۴۹ نفر است. روش جمع‌آوری اطلاعات میدانی و کتابخانه‌ای می‌باشد. بر اساس یافته‌های تحقیق، محیط داخلی ج.ا.ایران دارای ۷ قوت و ۴ ضعف و محیط خارجی دارای ۶ فرصت و ۷ تهدید نسبت به کشورهای قفقاز جنوبی می‌باشد. نتیجه کلی بیانگر این است که تهدیدهای قفقاز جنوبی علیه ج.ا.ایران به ترتیب اولویت عبارتند از: حوزه امنیتی - نظامی، اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی، محیط زیستی و سیاسی. با توجه به عوامل محیطی، راهبرد ج.ا.ایران جهت مقابله با تهدیدهای قفقاز در موقعیت رقابتی می‌باشد.

با توجه به عوامل محیطی و نوع تهدید، تعداد ۵ راهبرد و ۳۲ راهکار جهت مقابله با تهدیدهای قفقاز جنوبی علیه ج.ا.ایران ارائه شده است.

کلید واژگان: تهدید، راهبرد، قفقاز جنوبی

در سال‌های پس از فروپاشی شوروی، با آزاد شدن جمهوری‌ها از مدیریت متمرکز مسکو از یک سو و چیرگی نگاه آتلانتیک‌گرایی در مسکو از سوی دیگر، تلاش قدرت‌های جهانی برای استفاده از خلأ ژئوپولیتیکی در قفقاز جنوبی آغاز شد و به مرور، مسایل داخلی کشورها با منافع قدرت‌های جهانی پیوند خورد. بر این پایه، آنچه با عنوان بازی بزرگ جدید شناخته می‌شود را می‌توان، نمود رقابت‌های قدرت‌های بزرگ در فضای پساشوروی دانست. رقابت‌های ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک قدرت‌های بزرگ در کنار پویش‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی درونی قفقاز جنوبی، فرصت‌ها و تهدیدهای نوظهوری را فراروی جمهوری اسلامی ایران نهاده است که بهره برداری از فرصت‌ها و مقابله با تهدیدها نیازمند شناخت و اولویت بندی این پویش‌ها از نقطه نظر ایرانی است. مسالهی پژوهش این است که تحولات ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی در کنار پویش‌های تهدیدزای مختلف: امنیتی-نظامی، اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی، محیط زیستی و سیاسی در منطقه، به شکل مستقیم امنیت ملی ایران را از طریق مرزهای شمالی تحت تاثیر قرار داده و برای بهره برداری از فرصت‌ها و مقابله با تهدیدهای فراروی جمهوری اسلامی ایران نیازمند شناخت و اولویت بندی این پویش‌ها هستیم. اهمیت تحقیق این است که با توجه به عدم جایگاه شایسته و درخور قفقاز جنوبی در سیاست خارجی ایران، این تحقیق می‌تواند موارد زیر را محقق کند:

- ۱- فهرست تهدیدات امنیتی محتمل متوجه ایران از ناحیه منطقه ارائه می‌شود
 - ۲- مهم‌ترین پویش‌های تهدیدزای موجود در منطقه اولویت بندی می‌شود
 - ۳- راهبرد بهینه و راهکارهایی متناسب با تهدیدات ارائه می‌شود،
 - ۴- نقاط قوت داخلی و سیاستهای ضعیف یا ناکارآمد جهت اصلاح، تبیین می‌شوند.
- با توجه به مسالهی یاد شده، سوال اصلی این است که: راهبردها و راهکارهای مقابله با تهدیدهای قفقاز جنوبی علیه ج.ا. ایران کدامند؟ پرسش‌های فرعی عبارت هستند از:
- ۱- راهبردهای مقابله با تهدیدهای قفقاز جنوبی علیه ج.ا. ایران کدامند؟
 - ۲- راهکارهای مقابله با تهدیدهای قفقاز جنوبی علیه ج.ا. ایران کدامند؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مفاهیم و متغیرهای تحقیق

راهبرد^۱ (متغیر تابع)

در فرهنگ فارسی معین راهبرد به معنای فن اداره عملیات جنگی، دانش رهبری عملیات نظامی سوق‌الجیش است. راهبرد به معنای تعیین هدف‌های بلند مدت سازمان و گزینش مجموعه‌ی اقدامات و تخصیص منابع لازم برای دستیابی به این اهداف است. (۱۹۶۳: ۷، Chandler) راهی است که ما را به هدف می‌رساند، ماموریت را محقق می‌سازد و به چشم‌انداز معنی می‌بخشد. (حسن بیگی، ۴۸: ۱۳۹۰)

قفقاز جنوبی^۲

که روس‌ها بدان فراقفقاز می‌گویند، نیمه جنوبی سرزمین قفقاز و ناحیه‌ای میان دریای خزر و دریای سیاه است که به دو بخش قفقاز جنوبی (ماورای قفقاز) و قفقاز شمالی تقسیم می‌شود. قفقاز جنوبی شامل کشورهای جمهوری آذربایجان، ارمنستان، گرجستان و بخش‌هایی از شمال باختری ایران و شمال خاوری ترکیه به مساحتی حدود ۳۵۰،۰۰۰ کیلومتر مربع و جمعیتی حدود ۳۰،۰۰۰،۰۰۰ نفر است. (عطایی، ۱۲۰: ۱۳۹۱)

تهدید^۳

قابلیت‌ها، نیات و گاه اقدام دشمنان بالفعل و بالقوه برای ممانعت از دستیابی موفقیت‌آمیز به علایق و مقاصد ملی، به نحوی که ثبات سیاسی و امنیت ملی کشور به خطر افتد. (افتخاری، ۲۲: ۱۳۹۲)

تهدیدهای قفقاز جنوبی^۴ (متغیر مستقل): منظور از تهدیدهای قفقاز جنوبی آن دسته رویدادها، برنامه‌ها و روندهایی است که در سطح ملی و منطقه‌ای می‌تواند ارزش‌های ملی جمهوری اسلامی ایران، حیات، امنیت، دفاع، مشارکت و ابتکار عمل را از سوی منطقه تحت‌الشعاع قرار دهد. (کاویانی فر، ۷: ۱۳۹۹)

پیشینه تحقیق

تعداد شش عنوان پژوهش علمی که با این پژوهش ارتباط دارد به شرح زیر می‌باشد:

- 1- Strategy
- 2- South Caucasus
- 3- threat
- 4- Threats to the South Caucasus

الف- رساله دکتری با عنوان: واکاوی تهدیدات امنیتی جمهوری اسلامی ایران در آسیای مرکزی با تأکید بر بنیادگرایی اسلامی. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که اولویت‌بندی تهدیدات امنیتی ج.ا. ایران در آسیای مرکزی ناشی از فعالیت‌های بنیادگرایی اسلامی در حوزه سخت‌افزاری به ترتیب شامل جغرافیا، حاکمیت و جمعیت و در حوزه نرم‌افزاری به ترتیب شامل اندیشه مذهبی، اندیشه قومی و اندیشه نژادی است. (ملکی، ۵۴: ۱۳۹۷)

ب- مقاله پژوهشی با عنوان: تحلیل پیوندهای امنیتی ایران و آسیای مرکزی بر اساس نظریه مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای. نتیجه تحقیق این است که ایران باید همواره به منطقه آسیای مرکزی به عنوان منطقه‌ای در مجاورت جغرافیایی‌اش از نظر تهدیدات مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، ژئوپلیتیک و امنیتی توجه داشته باشد، زیرا تهدیدهای امنیتی متنوعی می‌تواند از این مجموعه امنیتی متوجه ایران شود. (عزیزی، ۱۵۷: ۱۳۹۷)

پ- مقاله پژوهشی با عنوان: سیاست خارجی عمل‌گرایانه ایران در قفقاز جنوبی در فضای پسابرجام. بر اساس نتایج پژوهش، برچیده شدن تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران و عادی‌سازی روابط ایران با غرب، تغییر موازنه قدرت در قفقاز جنوبی را به نفع ایران به دنبال خواهد داشت و چالشی را پیش روی دیگر قدرت‌های منطقه‌ای همچون ترکیه، عربستان، روسیه و رژیم صهیونیستی قرار خواهد داد. (تیشه‌یار و بهرامی، ۲۳: ۱۳۹۷)

ت- مقاله پژوهشی با عنوان: الگوهای دوستی و دشمنی و بحران‌ها در قفقاز جنوبی. بر اساس نتیجه تحقیق، منطقه قفقاز جنوبی پس از جنگ سرد کانون منازعات، درگیری‌ها و بحران‌های متعدد بوده است. این نمونه‌ها نشانگر وجود بحران و ناامنی در این منطقه است. شبکه‌ای از بازیگران هویتی در قفقاز جنوبی که بدون توجه به وابستگی‌های هویتی در سه کشور این منطقه، جمهوری آذربایجان، گرجستان و ارمنستان پراکنده شده‌اند، از مواردی است که جمهوری اسلامی ایران باید توجه خاصی به آن کند. (ثانی‌آبادی و روستایی، ۱۲۳: ۱۳۹۷)

ث- مقاله پژوهشی با عنوان: ایران و قفقاز جنوبی. طبق نتیجه مقاله، حضور ایران در قفقاز جنوبی و روابط آن با کشورهای این منطقه بجز دولت ارمنستان به طور کلی محدود بوده است. ایران باید قفقاز جنوبی را یک فرصت تلقی کند نه یک چالش. ایران قفقاز را بیشتر یک نگرانی امنیتی به حساب آورده است. فعالیت‌های آمریکا و ناتو و رژیم صهیونیستی در قفقاز جنوبی مایه نگرانی ایران است. روسیه نمی‌خواهد ایران از حد مشخصی از همکاری‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی با همسایگانش در قفقاز فراتر رود. (عطایی، ۱۳۳: ۱۳۹۷)

ج- مقاله پژوهشی با عنوان: چگونگی کاربرد مؤلفه‌های امنیتی در قفقاز جنوبی. این نوشتار به دلیل تأکید بر مناقشه‌های قومی و سرزمینی، بی‌ثباتی سیاسی، نداشتن توسعه اقتصادی و اجتماعی، تهدیدهای فراملیتی و جرائم سازمان‌یافته و بالاخره رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در تکمیل بخشی از پژوهش استفاده شده است. وجود این چالش‌ها و مسائل حاد امنیتی، پیچیدگی‌های امنیتی را برای قفقاز به ارمغان آورده و مانع از استقرار کامل صلح و ثبات در این منطقه شده است. (ابراهیمی و اصولی، ۹۰: ۱۳۹۴)

در مجموع نقاط افتراق پژوهش‌های پیشین انجام شده با مقاله پیش رو در موارد زیر می‌باشد: در رساله اول به فعالیت‌های بنیادگرایی اسلامی در حوزه سخت‌افزاری و نرم‌افزاری پرداخته است. در مقاله دوم و ششم به تهدیدها و مناقشه‌ها و بی‌ثباتی سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، ژئوپلیتیک و امنیتی علیه ایران پرداخته است. در مقاله سوم به عادی‌سازی روابط ایران با غرب و تغییر موازنه قدرت در قفقاز جنوبی به نفع ایران به پرداخته است. در مقاله چهارم منطقه قفقاز جنوبی را پس از جنگ سرد به عنوان کانون منازعات، درگیری‌ها و بحران‌های متعدد نام برده است. در مقاله پنجم ایران باید قفقاز جنوبی را یک فرصت تلقی کند نه یک چالش. ایران قفقاز را بیشتر یک نگرانی امنیتی به حساب آورده است. در مقاله ششم تأکید بر مناقشه‌های قومی و سرزمینی، بی‌ثباتی سیاسی، نداشتن توسعه اقتصادی و اجتماعی در منطقه قفقاز اشاره نموده است.

وجوه اشتراک این مقاله با پژوهش‌های یاد شده در تبیین انواع تهدیدهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و است که در مقاله دوم به آن اشاره شده و همچنین قفقاز به عنوان کانون منازعات و بحران و اینکه ایران باید قفقاز را یک فرصت بداند که در مقاله چهارم و پنجم به آن اشاره شده است. نوآوری این تحقیق نسبت به تحقیقات قبلی عبارت است از: نگاه و چشم‌انداز ایرانی نسبت به اولویت بندی تهدیدها و ارائه راهبرد و ارائه راهکارهای عملیاتی. در هیچ کدام از پیشینه‌های یاد شده، راهبرد و راهکار برای مقابله با تهدیدهای قفقاز جنوبی ارائه نشده است.

تهدیدها و بحران‌های امنیتی منطقه قفقاز جنوبی برای ج.ا.ایران

قفقاز جنوبی در طول تاریخ حکومت‌های گوناگونی را به خود دیده است. جنگ‌های ایران و روس در اوایل قرن نوزدهم میلادی بر سر حکومت بر این منطقه در گرفت. در این جنگ‌ها امپراتوری روسیه به پیروزی رسید. با پیروزی امپراتوری روسیه، سرزمین‌های این ناحیه، ضمیمه خاک امپراتوری روسیه شد.

پس از انقلاب ۱۹۱۷ روسیه و تشکیل اتحاد جماهیر شوروی، این سرزمین‌ها به صورت جمهوری‌های شوروی درآمد. پس از فروپاشی شوروی، سه کشور جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان بر این ناحیه حکومت می‌کنند. (عطایی، ۱۲۰، ۱۳۹۱) فروپاشی اتحاد شوروی به پدیدار شدن هشت کشور جدید در پهنه جغرافیایی دو منطقه آسیای میانه و قفقاز جنوبی منتهی گردید قفقاز جنوبی شامل کشورهای آذربایجان، ارمنستان و گرجستان است. در سال‌های پایانی دهه‌ی هشتاد میلادی و اواخر دوران اتحاد جماهیر شوروی بحران‌های شدید امنیتی در این منطقه شکل گرفت که بیشتر این تعارضات ریشه در دوران گذشته و سیاست شوروی در سرکوب قوم‌گرایی داشت (کاظم زاده، ۱۳۸۷). از سوی دیگر واحدهایی جنینی در قالب مناطق خودمختار در قفقاز جنوبی شکل گرفته است که برخی از آنها ظرفیت تهدیدزایی قابل توجهی علیه ایران دارند. تبادل ارضی در چارچوب طرح گوبل از جمله این تهدیدها است. حضور رژیم صهیونیستی و دایر شدن سفارت‌خانه‌های این رژیم، مساله‌ی انتقال انرژی، تحرکات قومی علیه مناطق آذری‌نشین، روی گرداندن وفاداری جوانان از هویت ملی و گسترش سبک زندگی غربی از دیگر پویش‌های تهدیدزایی است که از ناحیه قفقاز جنوبی علیه ایران شکل گرفته است. با توجه به پیچیدگی پویش‌های امنیتی در این منطقه و تقاطع‌های مختلف در نحوه تامین منافع ملی ایران، تدوین راهبردهای قفقازی ایران باید مبتنی بر تجزیه و تحلیل پویش‌های مختلف امنیتی در این منطقه، بازیگران و ذینفعان و سطوح مختلف هر پویش امنیتی باشد.

فروپاشی ناگهانی اتحاد شوروی، ایران را وا داشت که سیاستی را با توجه به شرایط جدید در قفقاز تدوین کند. این سیاست حول محورهایی نظیر حفظ امنیت کشور و تمامیت ارضی آن، توسعه‌ی دو و چند جانبه‌ی روابط اقتصادی با کشورهای نوپا، تاکید بر اهمیت ژئوپلتیک ایران از نظر ترانزیت کالا و انرژی برای کشورهای محصور در خشکی و برقراری روابط فرهنگی و سیاسی با اقوام و ملل منطقه شکل گرفت. سیاست قفقازی ایران بعد از جنگ در اوستیای جنوبی، توسط وزیر امور خارجه ایران به عنوان بسته‌ی تهران (۳+۳) ارائه شد، تا ایران همچنان به عنوان کشور حافظ صلح و دوستی در منطقه معرفی شود. این بسته شامل مواردی کلی چون تفاهم میان طرفین و عدم دخالت کشورهای فرامنطقه‌ای و حضور شش کشور منطقه یعنی ایران، روسیه، ترکیه، آذربایجان، ارمنستان و گرجستان بود (ایراس، فروردین ۱۳۹۵).

نظریه مجموعه امنیتی مبتنی بر مکتب گپنهاک

مکتب گپنهاک جزء اولین رهیافت‌هایی است که کوشیده جایگاهی مستقل برای مطالعات امنیتی پایه‌گذاری کند (مک کین لای، ۱۳۸۰: ۴۵). از نظر اولی ویور و بوزان، می‌توان امنیت را در نظریه‌ی زبان‌شناسی، یک حرکت زبانی خواند (به شرطی که قدرت گفتمان‌سازی، متقاعدسازی در مورد تهدید و بسیج منابع را داشته باشد). برای نمونه نماینده‌ی دولت با بیان امنیتی در هر پدیده‌ی خاص، می‌تواند آن پدیده را وارد گستره‌ی ویژه‌ای سازد و منابع لازم را تجهیز کند (بوزان، ۱۳۸۹: ۳۹-۴۲). بدین ترتیب مفهوم امنیتی‌سازی نیز در مرکز تحلیل‌های امنیتی قرار می‌گیرد. یک مجموعه امنیتی عبارت است از مجموعه‌ای از واحدها (مانند مجموعه‌ای از دولت‌ها در یک منطقه جغرافیایی، مجموع دولت‌های جهان سوم، یک کشور، سامانه اقتصادی جهانی و یا هر سامانه‌ی دیگری) که در آن‌ها فرایندهای عمده‌ی امنیتی کردن و غیرامنیتی کردن تا آن اندازه در هم تنیده شده‌اند که مشکلات امنیتی آن‌ها نمی‌تواند جدا از یکدیگر تحلیل و حل شود (Buzan، ۲۰۰۳: ۱۴۱). هر مجموعه‌ی امنیتی ساختاری بنیادین دارد که از چهار جزء آنارشی، مرز، قطبش و الگوهای دوستی و دشمنی تشکیل شده است. گروهی از دولت‌ها یا دیگر بازیگران غیردولتی، باید از نظر امنیتی تا اندازه دارای وابستگی متقابل باشند که بتوان آن‌ها را یک مجموعه متصل به هم دانست. (بوزان، ۱۳۸۸: ۴۳-۶۱)

مجموعه امنیتی قفقاز

در مورد مولفه نخست، یعنی مرزهای امنیتی قفقاز جنوبی، سه کشور مستقل این منطقه، یعنی جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان از لحاظ تاریخی و فرهنگی اشتراکات و پیوندهای پرشماری با خود و از سوی دیگر با ایران دارند. همچنین روسیه منافع گسترده‌ای برای خود در این منطقه تعریف کرده است و در گذشته در قالب چندین اقدام سعی کرده به پیشبرد برنامه‌ها و اهداف خود پردازد. در درجه‌ی دوم از پیوندهای امنیتی نیز ایران و ترکیه نگرانی‌های امنیتی خاصی را نسبت به این منطقه دارند. بنابراین مجموعه امنیتی قفقاز شامل سه بازیگر ملی، سه بازیگر پیرامونی (روسیه، ایران و ترکیه) و یک بازیگر جهانی (ایالات متحده آمریکا) است. پس از ۱۱ سپتامبر، رقابت‌های ژئوپلیتیکی به رقابت‌های نفتی آمریکا در این منطقه افزوده شد. (Yildirim Keser، ۲۰۱۴: ۱۴۰). در زمینه انگاره‌های امنیتی غالب

در قفقاز جنوبی، در سطح درون منطقه‌ای، شالوده الگوهای دوستی و دشمنی منطقه را مسایل قومی و جدایی طلبی شکل داده است. قطب بندی-قطبش- به عنوان سومین متغیر ساختاری یک مجموعه امنیتی نشانگر توزیع قدرت بین واحدهای تاثیرگذار بر مجموعه امنیتی قفقاز جنوبی است. سطح جهانی قطبش شامل فعالیت‌های آمریکا در قفقاز جنوبی است. در سطح بین منطقه‌ای، سایه روسیه بر تحولات منطقه سنگینی می‌کند و بر این اساس، پویش بین منطقه‌ای قابل توجهی در سطح قفقاز جنوبی قابل شناسایی است. اتحادیه اروپا، ایران و ترکیه نیز دیگر پویش‌های سطح بین منطقه‌ای را ایجاد می‌کنند. در سطح درون منطقه‌ای قطبش در قفقاز جنوبی نیز سه قدرت ضعیف و تقریباً برابر و همچنین بازیگران غیردولتی منطقه مانند: گروه‌های قومی، افراط‌گرایان، جدایی طلبان و اقلیت‌ها مهم‌ترین اثر را بر محیط امنیتی این منطقه دارند. هیچ یک از سه دولت را نمی‌توان مسلط بر پویش‌های درون منطقه‌ای دانست.

روش تحقیق

این پژوهش از نوع کاربردی و به روش توصیفی-پیمایشی و کمی با استفاده از پرسشنامه استفاده شده است. قلمرو تحقیق از نظر زمانی، پس از تهاجم نظامی آمریکا به عراق، از سال شمسی ۱۳۸۴ که سند چشم‌انداز ج.ا. ایران اجرایی شده تا انتهای برنامه چشم‌انداز ۲۰ ساله یعنی سال ۱۴۰۴ شمسی. از نظر مکانی، شامل ج.ا. ایران و منطقه قفقاز جنوبی می‌باشد. از نظر موضوعی شامل: راهبردها و راهکارهای مقابله با تهدیدهای قفقاز جنوبی علیه ج.ا. ایران می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق از اعضای هیئت‌علمی در رشته‌ی مطالعات منطقه‌ای و روابط بین‌الملل با تخصص و تالیف مقاله پژوهشی مرتبط با موضوع پژوهش، استادان و کارشناسان دستگاه‌های نظامی و اجرایی (با تخصص مرتبط با منطقه) که حداقل دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد بوده و ده سال در حوزه تخصصی مرتبط دارای تجربه باشند، پژوهشگران حوزه مطالعات منطقه‌ای با درجه دکتری و رساله مرتبط با مساله‌ی پژوهش و سرانجام بازرگانانی که با منطقه قفقاز جنوبی تجارت کرده و حداقل درجه کارشناسی ارشد اقتصاد را داشته باشند تشکیل شده است. در نهایت لیست چهل و نه نفره‌ای که ویژگی‌های اشاره شده را داشته باشند تهیه شده و به تایید ایشان رسید. دلیل انتخاب این جامعه آماری، ارتباط شغلی و علمی یا عملی افراد با موضوع و هدف پژوهش و شناخت کافی از تهدیدهای قفقاز جنوبی است. جامعه آماری چهل و نه نفر است. برای محاسبه حجم نمونه، کافی است حجم جامعه (N) و مقدار خطای قابل تحمل (d) در فرمول کوکران قرار داده شود. برای

قراردادن مقدار خطا از عدد ۰.۰۵ استفاده شده است و در نتیجه حجم نمونه آماری ۴۳ محاسبه شده است. سوال اصلی بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای به پنج مؤلفه و بیست شاخص تجزیه شده و در گام بعد برای گویه‌سازی و روایی پرسشنامه از نظر خبرگان استفاده شده است. پایایی پرسشنامه به روش آلفای کرونباخ تأیید گردیده است. اطلاعات این تحقیق از دو روش میدانی و بررسی اسناد و مدارک (کتابخانه‌ای علمی و تخصصی) گردآوری شده است. در روش کتابخانه‌ای، ادبیات موضوع و اطلاعات نظری مورد نیاز با جست‌وجوی کتابخانه‌ای تخصصی، اینترنتی و بانک‌های اطلاعاتی به دست آمده است. در روش میدانی، پرسشنامه‌ای تنظیم شد که سوال‌های بسته آن از طریق طیف لیکرت در پنج سطح طبقه‌بندی گردید.

این پژوهش با استفاده از روش تجزیه و تحلیل کمی، شیوه بررسی داده‌ها را مشخص کرده است. پژوهشگر پس از بررسی کتابخانه‌ای و تجزیه و تحلیل اطلاعات گردآوری شده، اقدام به توزیع پرسشنامه نموده است. با توجه به نتایج پرسش‌نامه‌ها برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار «اس پی اس اس» ۱ استفاده شده و سه آزمون «نرماله بودن، آزمون کرونباخ آلفا و آزمون فریدمن» روی داده‌ها انجام شده است. سپس بررسی و تحلیل آماری، اولویت‌بندی تهدیدها، راهبردها و راهکارهای مقابله با تهدیدهای قفقاز جنوبی علیه جمهوری اسلامی ایران تبیین شده و پژوهشگر به سوال‌های پژوهشی تحقیق پاسخ داده است. این داده‌ها در تحلیل راهبردی (SWOT) مورد استفاده قرار گرفته است تا بتوان موقعیت راهبردی فعلی و وضع موجود را بر آن اساس تدوین کرد.

یافته‌های پژوهش

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

با توجه به نتایج پرسشنامه، ارزش اولیه هر مؤلفه اصلی با تبدیل طیف لیکرت به اعداد کمی و میانگین‌گیری از امتیازات اعطا شده توسط نرم‌افزار اکسل محاسبه شده است. ارزش اولیه زیرمؤلفه‌ها با استفاده از آزمون فریدمن به دست آمده است. ارزش نهایی نیز حاصل ضرب ضرائب نسبی در ارزش کل مؤلفه که به شرح زیر است.

جدول شماره ۱: تعیین ارزش قوت‌ها

ارزش نهایی	ارزش اولیه	نقاط قوت	ردیف
۷.۴	۲۰۳	توان فنی مهندسی بومی در حوزه زیرساخت‌ها، نفت، گاز و راه سازی	S ^۱
۴۷.۴	۱۹۲	زیرساختهای ترانزیتی و ناوگان حمل و نقل استاندارد و چندحالتی (آبی، خاکی و ریلی) در ایران	S ^۲
۳۴.۴	۱۸۷	توان تاثیر گذاری بر موازنه راهبردی بین چین، روسیه و امریکا	S ^۳
۲۸.۴	۱۸۴	توانایی مراکز پژوهشی و مطالعاتی جمهوری اسلامی ایران در بررسی نیازهای فنی، دفاعی و اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز	S ^۴
۰۲.۴	۱۷۳	دیپلماسی دفاعی و روابط نظامی/امنیتی جمهوری اسلامی ایران با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز	S ^۵
۹۸.۳	۱۷۱	نفوذ فرهنگی و اسلامی ایران در مناطق شمالی و توانمندی‌های رسانه‌ای در نشر فرهنگ اسلامی ایرانی	S ^۶
۹۳.۳	۱۶۹	روابط سازنده جمهوری اسلامی ایران با تمام دولت‌های آسیای مرکزی و قفقاز برخلاف دیگر بازیگران خارجی	S ^۷
۲۶.۴	-	ارزش میانگین	

جدول شماره ۲: تعیین ارزش ضعف‌ها

ارزش نهایی	ارزش اولیه	نقاط ضعف	ردیف
۳۲.۳	۱۴۲	اختلاف نظرهای داخلی در ایران بر سر سطح و چگونگی روابط با قدرت‌های آسیایی	W ^۱
۰۲.۳	۱۳۰	میزان توجه به سرمایه گذاری‌های اقتصادی و فرهنگی در روابط سیاسی دو جانبه ایران با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز	W ^۲
۰۲.۲	۸۷	روابط وزارت امور خارجه با دانشگاه‌های کشور و میزان بهره برداری از ظرفیت‌های دانشگاهی توسط نهادهای مسئول	W ^۳
۳.۱	۵۶	میزان هماهنگی بین نهادهای درگیر در روابط خارجی ایران و میزان هماهنگی اقدامات این نهادها	W ^۴
۴۱۵.۲	-	ارزش میانگین	

جدول شماره ۳: تعیین ارزش تهدیدها

ردیف	تهدیدها	ارزش اولیه	ارزش نهایی
T۱	توسعه زیرساخت‌ها و خط لوله‌های بین‌المللی بدون عبور از ایران	۲۱۱	۹.۴
T۲	مشارکت امنیتی و نظامی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز با ناتو، در اختیار گذاشتن پایگاه‌های نظامی، برنامه‌های آموزشی و مانورهای مشترک	۲۰۷	۸۱.۴
T۳	دیدگاه‌های تجزیه‌طلبانه و روی گرداندن وفاداری جوانان، اقلیت‌های قومی، مذهبی، فرقه‌ای و زبانی ایرانی از نظام ایران	۲۰۲	۷.۴
T۴	واحدها و مناطق خودمختار، جابجایی و تبادل سرزمینی و تغییر مرزها	۱۹۷	۵۸.۴
T۵	محدودیت‌های مالی، بانکی و بازرگانی در روابط تجاری ایران	۱۹۱	۴۴.۴
T۶	فعالیت‌های رژیم صهیونیستی و دیگر دولت‌های متخاصم غرب آسیا در منطقه (همکاری‌های فنی و تسلیحاتی، تفاهم‌نامه‌های اقتصادی، برنامه‌های آموزشی)	۱۷۰	۹۵.۳
T۷	گسترش مراکز آموزشی و سازمان‌دهی افراط‌گرایی، وهابی‌گری، صوفی‌گری و تروریسم	۱۶۹	۹۳.۳
	ارزش میانگین	-	۴۷.۴

جدول شماره ۴: تعیین ارزش فرصت‌ها

ردیف	فرصت‌ها	ارزش اولیه	ارزش نهایی
O۱	محصور بودن کشورهای آسیای مرکزی در خشکی و عدم دسترسی بیشتر کشورهای قفقاز به آب‌های آزاد	۱۵۲	۵۳.۳
O۲	نیازهای قابل توجهی در بخش آموزش انتظامی، نظامی، مبارزه با مواد مخدر، رهایی‌گروگان	۱۴۷	۴۲.۳
O۳	تنش‌های تجاری و ژئوپلیتیکی بنیادین قدرتهای جهانی با آمریکا (تنش در روابط چین-آمریکا و روسیه-آمریکا)	۱۴۴	۳۴.۳
O۴	میراث و نفوذ تمدنی، فرهنگی و اجتماعی ایران در کشورهایی که از بنیادگرایی رنج می‌برند	۱۲۹	۰.۳
O۵	رقابت شدید قدرتهای بزرگ (آمریکا، چین، روسیه، اتحادیه اروپا، ژاپن) برای ایجاد راهروهای فراملی در آسیا	۱۰۶	۴۷.۲
O۶	مواضع قدرت‌های عضو بریکس در مورد مسیر ایرانی ترانزیت بین‌المللی	۸۳	۹۳.۱
	ارزش میانگین	-	۹۵.۲

با توجه به نتایج پرسشنامه، ارزش اولیه هر مولفه اصلی با تبدیل طیف لیکرت به اعداد کمی و میانگین گیری از امتیازات اعطا شده توسط نرم افزار اکسل محاسبه شده است. نتایج رتبه بندی حاصله در زمینه مولفه های چهارگانه داخلی و خارجی به شرح زیر است:

جدول شماره ۵: رتبه بندی مولفه های چهارگانه داخلی و خارجی

نوع مولفه	نقاط قوت	تهدید	فرصت	نقاط ضعف
نتیجه آزمون فریدمن	۹۰	۸۴	۵۳	۴۱
رتبه	۱	۲	۳	۴
ضریب مولفه	۹۱.۳	۶۵.۳	۳.۲	۷۸.۱

تعیین موقعیت راهبردی

برای تعیین موقعیت راهبردی بر روی محور مختصات، باید از جدول ارزیابی عوامل داخلی نمره موزون ضعف ها را از نمره موزون قوت ها کسر کرد که عدد حاصل را به نام A نام گذاری می کنیم.

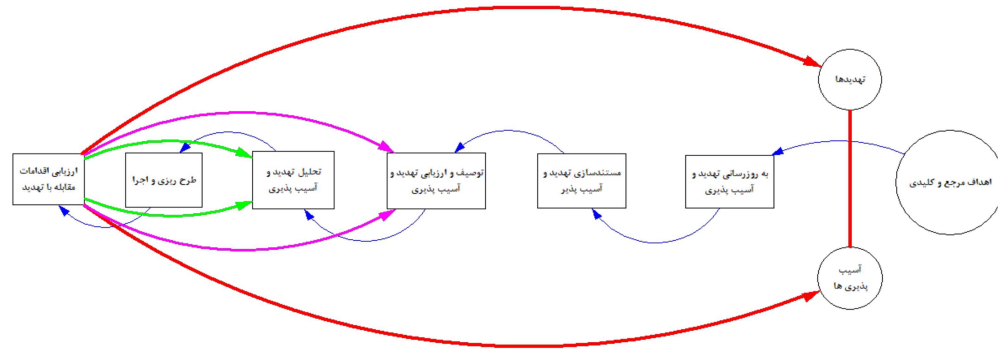
$$A = 26.4 - 42.2 = 84.1$$

همچنین از جداول ارزیابی عوامل خارجی نمره موزون تهدیدها را از نمره موزون فرصت ها کم کرده و آن را به نام B نام گذاری می کنیم

$$B = 95.2 - 47.4 = -52.1$$

در محور مختصات، روی محور عمودی که در ریاضیات به آن محور X گفته می شود عوامل محیطی داخلی یعنی ضعف ها و قوت ها و روی محور افقی که در ریاضیات به آن Y روجه ها گفته می شود، عوامل محیطی خارجی یعنی فرصت ها و تهدیدها قرار می گیرند. پس از تعیین نتیجه نمرات عوامل داخلی و خارجی و مشخص شدن امتیاز نهایی آنها، به منظور تعیین موقت و جایگاه فعلی، امتیازات فوق را روی محورهای مختصات برابر شکل زیر مشخص کرده و نقطه حاصل از تقاطع این دو عدد را به دست می آوریم. این نقطه وضعیت و موقعیت فعلی راهبردی را در این حوزه نشان می دهد. وضع موجود روی محور عمودی مقدار عوامل محیط داخلی که برابر ۸۴.۱ است را از مرکز محور به ست قوت ها جدا می کنیم. چون مقدار به دست آمده مثبت است بنابراین باید از مرکز

به سمت بالا محور افقی که قوت‌ها را نشان می‌دهد حرکت کرده و ۸۴.۱ را علامت زد. همین کار را روی محور افقی برای عوامل محیط خارجی انجام داده و مقدار ۵۲.۱- را علامت زده و چون عدد به دست آمده منفی است بنابراین به سمت چپ محور مقدار ۵۲.۱ را جدا می‌نماییم. خطوط مشخص شده را با هم تلاقی داده و وضعیت موجود به دست می‌آید.

نمودار شماره ۱: تعیین موقعیت راهبردی

نقطه موقعیت راهبردی موجود، در بخش رقابتی نمودار قرار دارد. همان گونه که بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی (مدظله العالی) نشان داد باید تهدیدات را با تکیه بر نقاط قوت داخلی مهار کرد و نقاط ضعف را با بهره‌گیری از فرصت‌ها کاهش داد. در شکل بالا، برای محاسبه فاصله و زاویه وضع موجود، نقطه وضع موجود با پاره خطی به مبدا مختصات نمودار وصل می‌شود که این خط خود وتر مثلث قائم الزاویه است. اگر وتر را با حرف L نمایش دهیم برای محاسبه طول وتر می‌توان به شرح ذیل عمل کرد:

$$L^2 = A^2 + B^2 = 7.5$$

$$L = 39.2$$

در صورتی که زاویه بین وتر و محور افقی را با حرف β (بتا) نشان دهیم، برای محاسبه زاویه بتا از رابطه تانژانت در مثلث قائم الزاویه استفاده کرده و آن را به شرح ذیل به دست می‌آوریم (تانژانت زاویه بتا برابر است با ضلع مقابل تقسیم بر ضلع مجاور)

$$\text{tg } \beta = 21.1$$

$$\text{Arctg } \beta (0/761) = 43.50$$

بنابراین مقدار زاویه بین وتر و محور افقی برابر با 43.50 و زاویه بین وتر و محور عمودی برابر با 57.49 درجه است. چنانچه در شکل نشان داده شده است، وضع مطلوب، مطلوب‌ترین وضعیت روی محور مختصات دارای بیشترین مقدار قوت و همچنین بیشترین مقدار فرصت است. اگر خطی از این نقطه به مبدا مختصات رسم شود، زاویه آن با محور عمودی برابر 45 درجه است. برای محاسبه طول این خط دوباره از رابطه فیثاغورث در مثلث قائم الزاویه استفاده می‌شود و در نتیجه نقطه مطلوب دارای زاویه 45 درجه و طول $50\sqrt{2}$ است. برای رسیدن به وضعیت مطلوب باید زاویه و طول چرخش راهبردی را محاسبه کرد. با توجه به مشخص شدن موقعیت نقطه وضع موجود، می‌توان این چرخش را با محاسبه اختلاف زاویه موجود از وضعیت مطلوب محاسبه کرد که معادل با 84 درجه ساعتگرد (موافق عقربه‌های ساعت) است. همچنین طول چرخش راهبردی به این صورت محاسبه می‌شود:

$$50\sqrt{2} - 39.2 = 68.4$$

بنابراین در چرخش راهبردی و رسیدن به وضعیت مطلوب علاوه بر چرخش 84 درجه‌ای، باید از بعد طولی نیز 68.4 واحد به سمت خارج از مبدا مختصات حرکت کرد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بر اساس نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدیدهای بیان شده در بخش تجزیه و تحلیل و با تلفیق عوامل محیطی، راهبرد و راهکارهای عملیاتی با هدف رفع تهدیدهای قفقاز جنوبی علیه ج.ا.ایران طبق جدول زیر ارائه می‌گردد.

جدول شماره ۶: راهبردها و راهکارهای عملیاتی

راهبرد	راهکارها و پیشنهادهای
اتکاب به زیرساخت‌ها و توان فنی مهندسی بومی - جهادی	<p>— راه اندازی بورس بین الملل، خرید متقابل سهام توسط شرکت‌های بزرگ</p> <p>— همکاری شرکت‌های بزرگ ایرانی با بخش خصوصی کشورهای قفقاز جنوبی به ویژه حوزه زیرساخت، معادن و انرژی</p> <p>— برپایی دفتر بررسی نیازهای فنی مهندسی کشورهای قفقاز جنوبی</p> <p>— شناسایی نیازهای فنی مهندسی کشورهای قفقاز در حوزه‌های مختلف زیرساختی، فنی، صنعتی.</p> <p>— تقویت پیوندهای اقتصادی، انعقاد قراردادها و چند جانبه و اتصال زیرساخت‌ها</p>
	<p>— بررسی ماهیت توافق‌های رژیم صهیونیستی با کشورهای قفقاز جنوبی</p> <p>— تامین نیازهای فنی و تسلیحاتی برای تضعیف نقش رژیم صهیونیستی، تفاهم نامه‌های اقتصادی، برنامه‌های آموزشی.</p> <p>— انعقاد تفاهم نامه‌های اقتصادی، برنامه‌های آموزشی برای نیروهای انتظامی و نظامی.</p>
	<p>— اتصال زیرساخت‌های استاندارد ملی مانند: ریل‌ها، مراکز تعویض و جایجایی بار و راه‌ها به زیرساخت‌های دیگر کشورهای</p> <p>— مشارکت در استانداردهای زیرساخت‌های ترانزیتی کشورهای قفقاز جنوبی</p>
	<p>— انعقاد قرارداد همکاری بین نهادهای اجرایی با مراکز پژوهشی و مطالعاتی، دانشگاه‌ها و موسسه‌های مطالعاتی</p> <p>— تهیه پیوست‌های ژئوپلیتیکی، هیدروپلیتیکی و ژئواکونومیک همکاری‌ها توسط انجمن‌ها و مراکز پژوهشی تخصصی</p>
عبور از غرب، افق گشایی و ارتقای سطح روابط با قدرت‌های آسیایی	<p>— ظرفیت‌سازی بازیگری در قفقاز جنوبی به وسیله ارتقای سطح همکاری‌ها با قدرت‌های آسیایی.</p> <p>— افق گشایی در سیاست خارجی با اتخاذ سیاست کلی ایجاد موازنه و نگاه راهبردی به شرق</p> <p>— عضویت در سازمان‌های آسیایی (همکاری شانگهای)، اتحادیه اقتصادی اوراسیا، عضویت یا مشارکت موثر در سازمان پیمان امنیت جمعی)</p> <p>— اولویت دادن به راهروهای فرامرزی چین و روسیه برای مقابله با تخلیه ژئوپلیتیکی</p> <p>— بهره‌برداری از تنش‌های بین‌المللی بین قدرت‌های بزرگ برای توسعه روابط دو جانبه</p> <p>— پیگیری و فعال‌سازی "ژئوپلیتیک دسترسی" در چارچوب ائتلاف‌های سطح بالا</p>
	<p>— توافق‌نامه‌های فنی و تسلیحاتی، تفاهم نامه‌های اقتصادی، برنامه‌های آموزشی با کشورها</p> <p>— مواکنش متقابل به تاسیس مراکز اطلاعاتی، شنود و عملیات امنیتی نظامی متقابل</p> <p>— تقویت دیپلماسی دفاعی، گسترش همکاری‌های دفاعی و فنی متقابل، صادرات تسلیحات، برنامه‌های آموزشی.</p> <p>— درصد ترکیب خریدهای تسلیحاتی کشورهای به ویژه جمهوری آذربایجان</p> <p>— مواکنش موثر به تناسب یا عدم تناسب خریدهای تسلیحاتی با راهبردهای نظامی و تهدیدهای متعارف هر کشور در قفقاز</p>
دیپلماسی دفاعی و ظرفیت‌های	<p>— همکاری موثر ایران با اتحادیه اروپا و به ویژه گروه مینسک برای میانجیگری</p> <p>— پیگیری موثر طرح ۳+۳ با مشارکت ایران، ترکیه و روسیه و رد هر گونه اعمال نفوذ دولت‌هایی که در این ترکیب نیستند مانند آمریکا</p> <p>— تضعیف طرح معروف به ائتلاف قفقاز که از سوی ترکیه و برای درگیر کردن آمریکا در مناقشات منطقه قفقاز ارائه شده است.</p>
	<p>— ایجاد پیمان‌های پولی دو جانبه با ارزهای ملی</p> <p>— ایجاد زیرساخت‌های تبادل کالا، سوپ نفت و سامانه تهاتری به گونه‌ای که در تراکنش‌های تجاری فعالان اقتصادی، لمس ارز آمریکا به صفر برسد</p>
بهره‌برداری از مزیت ترسیاسی و ارتباط مناسب با دولت‌های آسیای مرکزی و قفقاز	

راهکارها و پیشنهادها	راهبرد
- اعطای بورس تحصیلی دانشگاهی، تبادل استاد و دانشجو - دعوت از چهره‌های سرشناس علمی و فرهنگی و آشناسازی با هویت و فرهنگ ایرانی اسلامی	اتکا بر نیروی انسانی ایران با دو منطقه، تربیت نیروهای انقلابی و فعالیت فرهنگی
- ایجاد نهادهای آموزشی، فرهنگی و خیریه در کشورهای منطقه - برنامه‌های فرهنگی و آموزشی با تکیه بر عناصر تمدنی و باستانی ایرانی به عنوان بدیل سلفی‌گرایی، صوفیسم و افراط‌گرایی	

پیشنهادها

- ۱- همکاری با روسیه در زمینه راهرو بین‌المللی شمالی-جنوبی
- ۲- همکاری با چین در زمینه طرح کمربند و جاده
- ۳- تصویب ردیف بودجه مشخص در مجلس برای کارگروه‌های مشترک
- ۴- تدوین سند چشم‌انداز ترانزیت فرامرزی کشور
- ۵- تقویت تیم دفتر مطالعات وزارت خارجه با هدف گسترش همکاری با مراکز دانشگاهی و پژوهشی
- ۶- همکاری بین وزارت خارجه با دانشگاه‌ها و مراکز علمی برای بهره‌برداری از ظرفیت‌های دانشگاهی
- ۷- همکاری وزارت خارجه با انجمن‌های تخصصی مانند: انجمن ژئوپلیتیک یا انجمن مطالعات منطقه‌ای برای تدوین بسته‌های سیاستی
- ۸- تاسیس مجتمع‌های تجاری/فرهنگی در کشورهای منطقه که الگوی موفق اجرای آن پیشتر ترکیه بود
- ۹- فعالیت‌های فرهنگی در کشورها و تقویت دیپلماسی عمومی با بهره‌گیری از میراث تمدنی

- ۱- افتخاری، اصغر، (۱۳۹۲)، برآورد نظامی تهدید، تهران، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- ۲- ابراهیمی، نبی‌الله و اصولی، قاسم، (۱۳۹۴)، مقاله پژوهشی چگونگی کاربرد مؤلفه‌های امنیتی در قفقاز جنوبی، تهران، فصلنامه اوراسیای مرکزی شماره ۹۰، ص ۱.
- ۳- ایراس (آذر ۱۳۹۶)، جایگاه ایران در تحولات آتی قفقاز در افق ۲۰۲۰ اتحادیه اروپا، قابل دسترسی در: <http://www.iras.ir/fa/doc/note/3465> (تاریخ دسترسی: ۱ اردیبهشت ۱۳۹۸)
- ۴- ایراس (فروردین ۱۳۹۵)، امنیت انرژی اروپا، نقش ایران، قابل دسترسی در: <http://www.iras.ir/fa/doc/article/1036> (تاریخ دسترسی: ۰۴ مرداد ۱۳۹۸)
- ۵- بوزان، باری و ویور، الی (۱۳۸۸). مناطق و قدرت‌ها، ترجمه‌ی مهدی قهرمانپور. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۶- بوزان، باری (۱۳۸۹). مردم، دولت‌ها و هراس، ترجمه‌ی انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی. تهران: پژوهشکده‌ی مطالعات راهبردی.
- ۷- بوزان، باری. دوویدل، پاپ و ویور، اولی (۱۳۹۲)، مناطق و قدرت‌ها و چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت، ترجمه علیرضا طیب، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۸- تیشه یار، ماندانا و بهرامی، سمیه، (۱۳۹۷)، مقاله سیاست خارجی عمل‌گرایانه ایران در قفقاز جنوبی در فضای پساجرام، تهران، فصلنامه اوراسیای مرکزی، دوره ۱۱، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۷، ص ۲۳.
- ۹- حسن‌بیگی، ابراهیم، (۱۳۹۰)، مدیریت راهبردی، تهران، انتشارات سمت، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی دانشگاه عالی دفاع ملی.
- ۱۰- رسولی ثانی آبادی، الهام و روستایی، مجتبی، (۱۳۹۷)، مقاله الگوهای دوستی و دشمنی و بحران‌ها در قفقاز جنوبی، تهران، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۱، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۷، ص ۱۲۳.
- ۱۱- عطایی، فرهاد، مقاله ایران و کشورهای قفقاز جنوبی، فصلنامه شماره ۱۰ مطالعات اوراسیای مرکزی، ص ۱۲۰، بهار و تابستان ۱۳۹۱.
- ۱۲- عزیزی، حمیدرضا، (۱۳۹۷)، مقاله تحلیل پیوندهای امنیتی ایران و آسیای مرکزی بر اساس نظریه مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای، تهران، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۱۱، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۷، ص ۱۵۷.
- ۱۳- کاویانی فر، پیمان (۱۳۹۹)، اولویت‌بندی مهم‌ترین تهدیدات امنیتی ج.ا.ایران از طریق آسیای مرکزی و قفقاز، تهران دانشگاه عالی دفاع ملی.